

KAZAKİSTAN, AZERBAYCAN VE KIRGIZİSTAN'DA BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN SORUNLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI

Yrd. Doç. Dr. Elif YÜKSEL OKTAY
Kocaeli Üniversitesi Öğretim Elemanı

Öğr. Gör. Nimet ÇAKIR
Kocaeli Üniversitesi Öğretim Elemanı
KOCAELİ/TÜRKİYE

ABSTRACT

The change effort in Soviet Union that was started in the name of Glasnost and Perestroika in 1985, is resulted with the disintegration of the union and the declaration of independence of several governments that includes the Central Asian Turkish Republics.

The enthusiasms caused by the political independence in these countries has been replaced with the effort to gain economic independence. Although these countries, which are very responsive to embrace the market economy, have very large energy and agricultural potential, they have realized that to active these potential and to establish market economy they have to not only remedy the lack of financial power, technology, missing class of managerial people, qualified work force, but also establish robust free banking system and financial institutions. In addition to these problems, these countries remained depended on Russian Federation to transport their energy potential to international markets.

Banking sector in these countries has become responsible to be intermediary, between the savings of the depositors and companies' investments as well as operational costs. The funds that the banks has brought in to the financial system, have become the leading power to overcome the economic stagnation, and to sustain healthy economic growth. The role that the banks undertake in increasing finans needs of improving economic activities has become very important than ever before.

In the study, the improvement of the banking sector, it's problems and proposed solutions for the countries, Kyrgystan, Kazakshstan, and Azerbaycan, which are among the countries that gained independence after the collapse of Soviet Union, and whose economies are in transion from centrally planned economic system to market economy, are discussed.

ÖZET

Sovyetler Birliği'nde 1985 yılında başlayan yeniden yapılanma ve açıklık adı altında başlatılan değişiklikler, Birliğin çözülmesiyle ve aralarında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin de bulunduğu bir çok devletin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle sonuçlanmıştır. Bağımsızlık sonrasında Türk Cumhuriyetlerindeki ekonomik yapıyı incelediğimizde karşımıza çarpıcı gelişmeler çıkmaktadır. Siyasi bağımsızlığın getirdiği coşku, yerini kısa süre içinde ekonomik bağımsızlığın elde edilmesi çabalarına bırakmıştır. Serbest piyasa ekonomisine geçiş yönünde hızlı adımlar atan bu ülkeler, büyük enerji ve tarımsal üretim potansiyeline sahip olmalarına rağmen; bu potansiyeli hayata geçirebilmek için kısa ve orta vadede başta finansman olmak üzere, teknoloji, yönetici sınıf, kalifiye işgücü gibi eksikliklerinin ve serbest bankacılık sistemini gerçekleştirmeden ve mali kurumları oluşturmadan serbest piyasa ekonomisine

sağlıklı bir geçiş yapamayacaklarının farkına varmışlardır.

Bankacılık sektörü, mudilerin tasarruflarıyla şirketlerin yatırım ve işletme harcamaları arasında aracılık görevi üstlenmiştir. Bankaların sisteme kredi yoluyla kazandırdıkları fonlar, ekonomik durgunluğun aşılması ve ekonomide sağlıklı bir büyümenin sağlanması için itici bir güç olarak öne çıkmıştır. Ekonomik aktivitelerin genişlemesiyle birlikte artan finansman ihtiyaçlarına paralel olarak bankaların ekonomide üstlendikleri rol daha da öne geçmiştir.

Bu çalışmada SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan ülkeler arasında yer alan Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan'ın merkezi planlı ekonomik sistemden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bankacılık sektörünün gelişimi, bu sektörde yaşanan problemler ve çözüm yolları ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Orta Asya, Finans Sektörü

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nde 1985 yılında yeniden yapılanma ve açıklık adı altında başlatılan değişiklikler, birliğin çözülmesiyle sonuçlanmış; bu çözülmenin sonucunda aralarında Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın da bulunduğu bir çok millet, borçlar ve istikrarsızlıklar ortaya çıktı. Siyasi bağımsızlık süreciyle beraber piyasa ekonomisine geçişi de sağlamaya çalışan bu ülkelerde, ekonomik ve sosyal açıdan ciddi sorunlar meydana gelmiştir. Bağımsızlıktan önce Türk Cumhuriyetlerini bir hammadde deposu olarak kullanan Sovyetler, bu hammaddelerin imalat safhası yönünden ise onları tamamen diğer cumhuriyetlere bağımlı kılmıştır.(SERİN, ULUDAĞ, 1990:227) Bağımsızlıktan sonra bu Cumhuriyetlerde ekonomik durumun kötü oluşunun önemli sebeplerinin başında gelen bu fiziksel bağımlılığın dışında, piyasa ekonomisine geçiş aşamasında Türk Cumhuriyetlerinin sorunları şöyle sıralanabilir (GUMPEL, 1994:25):

- Ekonominin büyük oranda tekelleşmiş olması,
- Sovyet sömürgeciliğinin mirası olarak ekonomik yapının eksiklikleri,
- Mevcut sanayi kuruluşlarının ölçeklerinin yerel Cumhuriyetlerin talebini aşan ve dağılan Sovyetler Birliği'nin tümünün ihtiyacını gözetten bir yapıda kurulmuş olması,
- Sovyet yönetiminin, ekonomi ve siyasetin kilit noktalarına sadece Rusları yerleştirmiş olmalarından dolayı, yeniden yapılanmanın gerektirdiği insan gücünün olmayışı,
- İstikrarlı bir para ve verimli bir bankacılık sisteminin olmaması,
- Üretim araçlarında özel mülkiyetin ve gelişmiş bir girişimciliğin olmaması,
- Yeniden yapılanma ve alt yapının kurulması için gerekli sermayenin bulunmaması.
- Savaşa varan tartışmaları ortaya çıkaran etnik gerilimler

Ekonomik sorunların aşılmasında, istikrar içinde sürdürülebilir bir büyümenin, düşük enflasyon düzeyinde fiyat istikrarının, uluslararası alanda rekabet edilebilir bir ekonomik ortamın yaratılmasında özellikle ulusal tasarrufların büyütülmesinin ve ekonomik olarak kullanılmasının hayati bir önemi vardır. Tasarrufların arttırılması için, serbest piyasa kurallarına ve uluslararası rekabete dayalı, makro dengeleri gözetten, özel girişimciliği, üretimi ve tasarrufu özendiren tutarlı, kararlı ve yenilikçi makro ekonomik politikaların uygulanması gerekmektedir. Tasarrufların ekonomik olarak kullanılmasında ise güven ve verimlilik ilkesine dayalı olarak, mali sektörün ve onun en önemli kurumlarından biri olan bankacılık sisteminin, etkin ve sağlıklı bir biçimde çalışmasının önemi çok büyüktür.. (Bankacılar Dergisi,2002:1)

Bu çalışmada bankacılık sektörünün ülke ekonomisindeki etkilerine değinilerek; bağımsızlıktan sonra Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan’da bankacılık sektörünün gelişimi, sorunları ve çözüm yolları ele alınmaktadır.

1-BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN ÜLKE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Ülkelerin gelişmelerini gerçekleştirebilmeleri için ihtiyaç duydukları önemli faktörlerden biri yatırımların artırılması ve dolayısıyla da bu yatırımlarda kullanılacak fonların yeterli düzeyde ve nitelikte temin edilebilmesidir. Bu nedenle, finans piyasalarına önemli görevler düşmektedir. Bilindiği gibi, ülkelerin gelişmelerini ve büyümelerini gerçekleştirebilmeleri için gelişmiş finans piyasalarına, finans piyasalarında araç ve kurum çeşitliliğine, derinleşmelerini tamamlamış finansal piyasalara büyük ihtiyaç duyulmaktadır.

Finansal sistemlerde yatırımların finansmanında iki farklı finansman modeli bir arada kullanılmaktadır. Bu finansman modelinin ilkinde, bankacılık sistemi etkin bir rol üstlenirken, ikinci modelde ise, sermaye piyasaları ön planda bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde fonların toplanması ve dağıtılmasında bankacılık sistemi ağırlıklı ve etkin olmaktadır. Bu ülkelerde, bankacılık sistemi piyasada %90’lık bir paya sahiptir.

Finans sektörü içinde önemli bir yere sahip bankaların temel işlevi, bir ekonomide fon fazlasına sahip olan kişi ve kurumlar ile fon ihtiyacı içinde olan kişi ve kurumlar arasında köprü görevi görmektir. Bankalar, bu aracılıkta risk üstlenirken, ekonomide sağladıkları işlevler şöyle sıralanabilir: (SAYILGAN, 2003:25).

- a. Fon fazlası olan yörelerden fon açığı olan yörelere kaynak aktararak, coğrafi yer farklarını gidermek ve ulusal ve uluslararası düzeyde kaynaklara akıcılık sağlamak,
- b. Ekonomide aylak olarak kalabilecek fonları sisteme çekerek, fonlara mobilizasyon sağlamak,
- c. Toplanan kaynakların, verimli sektörlerle aktararak kalkınmaya katkıda bulunmak,
- d. Bireyler açısından kısa süreli ve göreceli olarak düşük miktarlı fonları, yatırımların finansmanı için ihtiyaç duyulan uzun vadeli ve büyük miktarlı fonlar haline çevirerek, vade ve ölçek dönüşümünü sağlamak,
- e. Çek, kredi, kredi kartı vs. kullanılarak, maddi varlığı olmayan ve banka hesaplarını borç/alacak kaydı düşülmek suretiyle kaydi para yaratmak,
- f. Merkez Bankaları tarafından kullanılan para politikası araçları gelişmiş bir bankacılık sistemi gerektirdiğinden, para politikasının etkinliğini arttırmak,
- g. Geliştirdiği ve uyguladığı ödeme ve kredilendirme yöntemleri ile uluslararası ticaretin gelişimine katkıda bulunmak,
- h. İzlenen kredi politikası ile gelir ve servet dağılımını etkilemek.

Finans sistemlerinde gelişmiş bir sermaye piyasası ve bankacılık sektörü kombinasyonunu sağlamış ülkeler, ekonomik büyüme açısından önemli bir avantaja sahiptir. Ülkeler arasında yapılan karşılaştırmalarda ve değerlendirmelerde finansal sistemlerin ve bu sistemlerin gelişmişliği ile ekonomik büyüme arasında önemli bir korelasyon olduğu görülmektedir. Bu konuda Dünya Bankası tarafından yapılan son araştırmalarda finansal piyasaların gelişimi ve büyüme arasında doğrudan ve oldukça da kuvvetli bağlantılar kanıtlanmıştır.

Türkiye Bankalar Birliği, banka sektörü tarafından verilen hizmetlerin ekonomik büyümeye katkılarını dört grupta toplamıştır. (KESKİN, ALPARSLAN. ve İNAN, 2004:1)

1. **Kaynakların harekete geçirilmesi:** Finans sektörü çok küçük miktardaki kaynakları toplayarak karlı yatırımları teşvik edebilir. Böylece yatırımların etkinliğini artırarak girişimcinin yatırım tercihini olumlu yönde etkileyip büyümeye katkı sağlar.

2. **Risklerin dağıtılması:** Banka sektörü bireysel ve kurumsal yatırımcıları beklenmeyen risklere karşı özel bir sigorta sağlayarak, yatırımcıların getiri elde ederken likidite risklerini en az seviyeye indirmiş olur. Böylelikle, uzun dönemde getirili ve geri dönüşümü projeleri finanse edebilir. Yüksek getirili riskli projelerin finansmanıya büyüme ve yatırımlar gerçekleştirilebilir.

3. **Kaynakların yeni projelere sunulması:** Bireysel tasarruflular açısından yeni projeler yüksek maliyetli olabilir. Finansal araçlar sayesinde bu projeler finanse edilerek büyümeye katkı sağlanır.

4. **Kaynakların izlenmesi:** Banka sektörü yatırımları izleyerek kötü kullanıma riskini azaltır.

Banka sektörünün bu hizmetleri yerine getirebilmesi, bu kurumların çalışma koşulları ile ilgili çerçevenin doğru oluşturulmasına bağlıdır. Çünkü finansal kurumların performansları faaliyet gösterdikleri ortamın riskine, üstlendikleri risk miktarına, bu riskleri yönetebilme becerisine ve beklenmedik gelişmelere dayanabilme, karşı koyabilme güçlerine bağlıdır.

2-KAZAKİSTAN, KIRGIZİSTAN VE AZERBAYCAN'DA BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

2.1.KAZAKİSTAN'DA BANKACILIK SEKTÖRÜ

Kazakistan Cumhuriyeti bankacılık sistemi, Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Bankası (NBK) başta olmak üzere, devlet, özel (yerli-yabancı anonim ortaklı) ve yabancı bankalar ağından oluşmaktadır. Devlet bankaları, sermayesinin tamamı devlet tarafından sağlanan bankalardır. Özel bankalar ise, sermayesi gerçek ve tüzel kişilere ait olan yerli ve/veya yabancılar tarafından oluşturulan bankalardır. Ülkede bankacılık faaliyeti; 31 Ağustos 1995 tarihinde çıkarılan “Kazakistan Cumhuriyeti Bankalar ve Bankacılık Kanunu”na ve bu Kanunlara uygun olarak düzenlenmiş Merkez Bankası normlarına ve Bankaların kendi iç tüzüğüne tabi olarak yürütülmektedir. 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanan ülkede piyasa ekonomisine geçiş sürecinde batılı normlarda hizmet verecek bir ticari bankacılık sistemi hedeflenmiştir. (DEREKÖY,1999:3) Bu da mevcut finansal sistemin modernleştirilmesi ve yeniden yapılandırılması, merkez bankası ve ticari banka kanunlarının düzeltilmesi, denetimin güçlendirilmesini, daha etkili ödemeler sistemi ve tahvil piyasasının geliştirilmesini gerektiriyordu.(WORLD BANK, Kazakhstan ..., 1993:27)

Kazak Merkez bankası 1992 yılından itibaren sistemin içinde yer almıştır.

Kazakistan`ın yeni bankacılık sistemi, karşılıklı hesaplar açılan 12 ülkenin deneyiminden yararlanılarak kurulmuştur. Bu sistem Alman modeline benzemekle beraber her şey aynen kopya edilmemiş, uluslararası standartlara dikkat edilerek ülkenin kendi koşullarına uygun bir sistem geliştirilmiştir. (DEREKÖY,1999:3)

Mevcut bankalar yeniden yapılandırılırken; NBK piyasadaki rolünü bankaların en son başvuracakları finansman sağlayıcı ve bankacılık reformunun yürütücüsü olarak sınırlandırdı. Finansal sistemin daha fazla liberalleştirilmesi için;

a)Yabancı hissedarlığın oranı %50`ye çıkartıldı, b)İhracatçılar için döviz teslimi zorunluluğu kaldırıldı,

c) Uzun dönemli hazine bonusu yatırımlarına yer verildi, d)Bankaların gelişimi için düzenlemeler yapıldı, e)Emeklilik sistemi yeniden gözden geçirilerek düzenlendi,

f)Borsa Almatı Finansal Kurumlar Borsası ve Kazakistan Borsası olarak ayrıldı.

Bankacılık sektörü reformu sermayenin piyasaya dayalı tahsisi için bir sistem yaratmıştır. 90`lı yıllarda NBK`nın bankaların sermaye artırımını zorunlu tutmasıyla bankaların sayısında azalma oldu.

Ülkede Kazkommertsbank, Turan Alem Bank ve Halyk Bank hep beraber piyasada %60 paya sahiptir. Bankacılık sistemindeki bu güçlü oluşum 1998 yılındaki Rusya krizinden sonra hükümetin güçlü denetimi ve sermaye artırımına zorunluluk getirilmesi nedeniyle gerçekleşen birleşmenin sonucudur. NBK 1999`da 55 olan banka sayısının 2002`de 36`ya düşmesini sağlayan sektördeki birleşme sürecinde aktif rol oynamıştır. Tablo 1`de de görüldüğü gibi 1995 yılında 130 olan banka sayısı 1998 yılında 71`e, 2001 yılında ise 44`e düşmüştür.

TABLO 1: KAZAKİSTAN`DA BANKALARIN SAYISI (DÖNEM SONU)

	1995	1996		1998	1999	2000	2001
Banka	130	101	82	71	55	47	44
Hükümetin sahip olduğu banka sayısı	4	5	5	1	1	1	2
Kısmen veya tamamen yabancı ortaklı banka sayısı	0	7	20	23	22	16	16
Toplam şube sayısı	1036	949	582	446	426	418	400

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, (2002),Kazakhstan Country Profile, s.33

Bankacılık sektöründe 2000 yılından itibaren önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Gayri safi Yurt içi Hasıla (GSYİH) içindeki payına bakılınca ticari bankacılık sektörünün büyüklüğü açısından Kazakistan`ın CIS ülkeleri arasında birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Ticari bankaların aktif ve pasiflerinde azalma görülmesine karşın 1999 yılından itibaren bu bankaların GSYİH içindeki payları artmaktadır. Bunun nedenleri arasında gerçekleştirilen yasal ve kurumsal reformlar sonucu sektörde kamuya olan güveni arttırması

sonuçta 1999 yılından itibaren makro ekonomik istikrarın ve büyümenin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi sayılabilir.

Büyük bankalar Uluslararası Muhasebe Standartlarına uymada küçük bankalara göre daha başarılı olmuştur. Bütçe pozisyonlarının güçlendirilmesi son yıllarda özel bankaların sayısını arttırmıştır. Kamu sektörünün kredi talebi negatif seviyelere düştüğü için bankalar özel teşebbüslere kredi verebilmek için rekabet içine girmişlerdir. 2002 yılının sonunda hükümete verilen krediler, bankacılık sisteminin toplam yerli kredileri içinde sadece %5ini oluşturuyordu. Merkez Bankası'nın bankalara verdiği kredilerin GSYİH içindeki payı 1993 yılında %20.7 iken 1998 yılında %0.1'e düşmüştür.

TABLO 2: KAZAKİSTAN'DA MERKEZ BANKASININ BANKALARA VERDİKLERİ KREDİLER (GSYİH'NİN %'Sİ)

	1993	199	1995	1996	1997	1998
MB Kredileri	20.7	3.2	1.0	0.6	0.5	0.1

Kaynak: TENG, H., Zoli, E. ve Klytchnikova, I., (2000), Banking Crises in Transition Economies, The World Bank Policy Research Working Paper, No:2484,s. 76

Ticari bankaların ekonomiye sundukları kredilerin GDP içindeki payı tablo...`de de görüldüğü gibi önemli bir şekilde artmaktadır. Kredilerin %90`dan fazlası banka dışı yasal varlıklara gitmiştir. Hanehalkına verilen kredilerin payı yavaşça artmaktadır ama yeterli değildir. Yabancı para olarak verilen kredilerin %70'i ABD doları olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 3: KAZAKİSTAN'DA TİCARİ BANKALARIN EKONOMİYE VERDİKLERİ KREDİLER(%)

Yıllar	Toplam Kredi/GSYİH	Kredinin cinsi		Kredinin Süresi		Verilen Sektör	
		Tenge	Döviz	Kısa vadel i	Uzun vadel i	Banka dışı yasal varlıklar	Hane halkı
1999	7	46	54	51	49	94	6
2000	11	49	51	52	48	95	5
2001	15	29	71	49	51	94	6
2002	18	32	68	43	57	91	9

Kaynak: IMF,(May 2003) Republic of Kazakhstan:Selected Issues and Statistical Appendix, IMF Country report No:03/211,s.58.

Ekonomide sektörlere verilen kredilerin yapısı 2000 yılından itibaren istikrarlı olmuştur, sanayi ve ticaret sektörlerine verilen krediler %60'lardadır. Toplam mevduatların GDP içindeki payı 1999-2002 arası %16'lara çıkmıştır. Bu dönemde hanehalkının mevduatlarında da artış olmuştur. Bu durum halkın ticari bankalara olan güvenini göstermektedir. Bankacılık sektörüne duyulan bu güven ulusal paraya talebi arttırmamıştır.

2002'nin sonunda toplam mevduatın %60'ı döviz şeklinde olup; hanehalkının %70'inin de mevduat hesapları döviz şeklindeydi. 2002 yılının ortalarından itibaren hanehalkının döviz şeklindeki mevduat oranı, firmaların bu tipteki mevduat oranını aşmıştır. Ulusal para Tenge'ye oranla dövize olan bu talep Tenge'nin satın alma gücünü tedrici olarak azaltmıştır.(IMF, 2003:59)

TABLO 4: KAZAKİSTAN'DA TİCARİ BANKALARIN MEVDUATLARI (%)

Yıllar	Toplam Mevduat/GSYİH	Mevduatın Cinsi		Sektörün Yapısı	
		Tenge	Döviz	Banka dışı yasal varlıklar	Hane halkı
1999	8	52	48	69	31
2000	11	49	51	70	30
2001	14	36	64	58	42
2002	16	40	60	58	42

Kaynak: IMF, May 2003:59.

2.2.AZERBAYCAN'DA BANKACILIK SEKTÖRÜ

Bağımsızlığını kazanmadan önce Sovyet sistemi altındaki Azerbaycan Bankaları; Moskova merkezli Sovyet hükümet bankaları olarak çalışan Gosbank (Merkez Bankası), Sberbank (Tasarruf Bankası), Promstroibank (Sanayi ve İnşaat Bankası), Agroprombank (Ziraat Bankası) ve Veneshorgbank (Dış Ticaret bankası)'ın bölgesel şubeleriydi. Fonlar, tüm Sovyetler Birliği için merkezi bir plana göre tahsis edilirdi. Azerbaycan'daki şubeler, merkezi planın yürütülmesinde kredilerin ve mevduatların idarecileri veya ödeme şubeleri olarak görev yaparlardı. Sovyetler Birliği parçalanıp, Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Gosbank, Agroprombank ve Promstroibank'ın şubeleri Azerbaycan Merkez Bankası'nı oluşturmak amacıyla birleştirildi, Sberbank ayrı bir banka olarak kalırken; Veneshorgbank tasfiye edildi.

TABLO 5: AZERBAYCAN'DA BANKACILIK SİSTEMİ(EYLÜL 1992)

Banka Adı	Banka	Şube
Merkez bankası(NBA)	1	2
Ziraat-Sanayi Bankası	1	70
Sanayi-İnşaat bankası	1	32
Tasarruf bankası	1	82
Uluslararası Banka	1	0

Ticari/Kooperatif	92	Veri yok
-------------------	----	----------

Kaynak: The World Bank, (1993), Azerbaijan From Crisis to Sustained Growth, s.65.

Azerbaycan'da 7 Ağustos 1992'de Merkez Bankası Hakkında Kanun ile Bankalar ve Bankaların Faaliyetleri Hakkında Kanunun arka arkaya yürürlüğe girmesiyle modern bankacılık sistemi için oturmuş bir hukuki alt yapı oluşturma süreci başlamıştır. Ülke böylece hükümet kontrollü birleştirilmiş bir finansal sistemden, piyasa ihtiyaçlarına çok daha duyarlı iki aşamalı bir bankacılık sistemine geçmiştir. Bununla beraber eski Sovyet sisteminden miras kalan kurumlar, prosedürler ve uygulamalar getirilen yeniliklerle beraber varlıklarını sürdürmüşlerdir. Azerbaycan'ın finans kesimi Azerbaycan Milli Bankası (Merkez Bankası) ve 4 ihtisas bankası olarak yukarıda da belirtildiği gibi iki sıralı bankacılık isteminden oluşmaktadır. Merkez Bankasının dışında bankacılık sistemi; Azerbaycan Uluslararası Bankası (Beynelhalk Bank), Agro-Industrial bank (Ziraat-Sanayi Bankası), Industry-Construction Bank (Sanayi ve İnşaat Bankası), Tasarruf Bankası ile çok sayıda ticari ve kooperatif bankadan oluşmaktadır.(The World Bank,1993, Azerbaijan....:65) Bu bankalardan Beynelhalk Bank döviz işlemlerini üstlenmek için dokuz ticari bankanın lisansını aldı. Ancak bu bankaların döviz işlemleri önemli ölçüde gerçekleşmemiştir. Yine de Banka bu piyasaya hakim durumdaydı. 1992 yılının sonunda Azerbaycanın uluslararası rezervlerinin yönetimi bu bankadan Azerbaycan Merkez Bankası'na devredilmiştir.(IMF, 1993:24). 11 Şubat 1992 tarihinde Azerbaycan Merkez Bankası olarak faaliyetine başlayan sermayesi tamamıyla devlete ait olan Azerbaycan Milli Bankası'nın sorumlulukları arasında; para politikasının yürütülmesi, kredi hacminin ve bankacılık sisteminin denetimi ve en önemlisi ulusal para Manatın değerinin korunması yer almaktadır.(ULUDAĞ, MEMEDOV,Ağustos 1998:97)

Bağımsızlıktan sonra banka sayısındaki hızlı artış nedeniyle Merkez Bankası Temmuz 1994'ten itibaren sermaye gerekliliğini arttırmıştır. Bunun sonucunda 1995 yılının Eylül ayında en az sermayenin 20.000 ABD doları olması nedeniyle bunu sağlayamayan 6 bankanın lisansları iptal edilmiştir.

1996 yılının haziran ayında 1992 yılında kabul edilen Merkez Bankası Hakkında Kanun ile Bankalar ve Bankaların Faaliyetleri Hakkında Kanun yeniden düzenlenmiş ve Azerbaycan Merkez Bankası'nın yetkileri önemli ölçüde arttırılmıştır. Azerbaycan Merkez bankası sistemi yönetecek, denetleyecek ve sadece devlet başkanına karşı sorumlu olacaktır. (The Economist Intelligence Unit, Azerbaijan Country Report 1997-1998: 25-26) Merkez Bankası, para ve faiz politikalarında tam bağımsız bir statüye kavuşturulmuş olup; görevleri arasında fiyatlarda istikrarı ve bankacılık sisteminin gelişmesini sağlamak bulunmaktadır. Bankanın izni olmaksızın gerçek ve tüzel kişilerin bankacılık faaliyetlerinde bulunması mümkün değildir. (ERSUN, PALACIOĞLU,1997:73)

1997 yılında World Bank tarafından yapılan bir çalışmaya göre bankacılık sistemi varlıklarının büyük oranda devlet bankalarında yoğunlaşmasından dolayı büyük sıkıntılar doğmuştur. 1995 yılının sonunda toplam bankacılık varlıklarının %80'i, verilen kredilerin %83'ü, mevduatların %82'si, şubelerin %67'si ve istihdamın %70'i devlet bankalarında yoğunlaşmaktadır. (The Economist Intelligence Unit, Azerbaijan Country Report 1997-1998:26) 1999 yılında Merkez Bankası bankaların asgari sermayelerini 1.5 milyon dolardan, banka sistemini sağlamlaştırma politikası doğrultusunda 2000 yılının Ocak ayında 2 milyon \$'a ve 2002 yılının Ocak ayında ise 2.5 milyon dolara çıkarmıştır. Bu limite çıkamayan bankaların lisansları iptal edilmiş ve özel bankaların sayısı azalmıştır. Asgari sermaye uygulaması sonucunda 1995 yılında 200'ün üzerinde banka mevcutken bugün bankaların sayısı 2/3 oranında azalmıştır. Yerli ve yabancı bankalar kurmuş oldukları muhabir banka ilişkileri ile

dünyanın birçok ülkesine yönelik parasal işlemleri yürütebilmektedirler. Özellikle ekonomide büyük ağırlığı olan yerel devlet bankaları özelleştirme kapsamına alınmıştır.

Günümüzde Merkez bankası dışında bankacılık sisteminde iki devlet bankası hakim durumdadır. Bu bankalar, Azerbaycan bankacılık sisteminin toplam akiflerinin yarısından fazlasına sahip olan United Universal Bank (Birleşik Dünya Bankası) ve International Bank of Azerbaijan(Azerbaycan Beynelhalk Bankası)dır. United Universal Bank; Emanet Bankası, Sanayi-Yatırım Bankası ve Tarım Bankası (Agrosanayebank)in 2000 yılında birleştirilmesiyle kurulmuştur. Azerbaycan'daki en büyük banka olan Beynelhalk Bankası döviz piyasasında önemli rol oynayan ve kaliteli hizmet veren bir bankadır.

TABLO 6: AZERBAJYCAN'DA BANKACILIK SİSTEMİ (1995-2000)

M3(ABD Doları,2000)	828 milyon
M3/GSYİH(%)	11.1-18.7
Banka Kredileri (ABD Doları, 2000)	521
Banka Kredileri/GSYİH(%)	11.8-14.5
Mevduatlar(ABD Doları)	567 milyon
Fert Başına Düşen Mevduat Oranı (ABD Doları)	70
Aktifler (ABD Doları)	1.050 milyon

Kaynak: SIEGELBOUM, P. J. ve Diğerleri, *Structural Adjustment in the Transition Case Study from Albania, Azerbaijan, Kyrgyzstan Republic and Moldova, World Bank Discussion Paper No:429.s.17.*

Azerbaycan'da 2002 yılında bankacılık sektörünün sermaye miktarı 557 milyar manat iken; 2003 yılının ilk çeyreğinin sonunda bu rakam 650 milyar manata (133 milyon dolar olup, Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın %2.2'sini oluşturuyordu.) yükselmiştir. 2003 yılının ilk çeyreğinin sonunda piyasaya arz edilen kredi miktarı ise 2.731 milyar manat (Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın %9.2'si) olarak gerçekleşmiştir. Manattaki istikrara rağmen dövizle ödünç alanların oranı 2002 yılında %62.5 iken, bu oran 2003 Mart ayının sonunda %67 olarak gerçekleşmiştir. Bu da halkın ulusal paraya güveninin fazla olmadığını göstermektedir. Toplam banka mevduatları 2003 yılının ilk üç çeyreğinde 2.421 milyar manat(Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın %8.2'si) olarak gerçekleşmiştir. Yıllık artış %35 olup, mevduatların %84'ü döviz şeklindedir. (The Economist Intelligence Unit, 2003, Azerbaijan Country Profile:31-32). 2000 yılında M3 miktarı 828 milyon dolar olup, 1995-2000 yılları arasındaki mevduat miktarı 567 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.(SIEGELBOUM ve diğerleri:17)

2.3.KIRGIZİSTAN'DA BANKACILIK SEKTÖRÜ

Bağımsızlıktan sonra Kırgızistan'ın finans sektörü Kırgızistan Milli Bankası, sektörel banka niteliğinde olup dünya çapında olmayı hedefleyen üç büyük ticari banka, sektörel banka niteliği taşıyan dokuz küçük ticari banka ve tasarruf bankasından oluşmaktaydı. Sistem eski SSCB rejiminden kalan kurumlardan ortaya çıkmıştır.Bankacılık sistemini yöneten Kanunlar haziran 1991 yılında kabul edildi. Bu kanunlar daha sonra yenilenen Devlet Bankalarına ilişkin Kanun ve Bankalar ve Bankacılık Hakkındaki Kanunlardı.1992 yılının

Şubat ayında daha öce faaliyet gösteren Hükümet Bankası Kırgızistan Milli Bankasına dönüştürüldü. Yeni banka Hükümet Bankasının yasal haklarını ve sorumluluklarını üstlenerek, Cumhuriyetin Merkez Bankası oldu.(The World Bank, Kyrgyzstan, the Transition to a Market Economy, 1993,s.56)

Kırgızistan, Orta Asya ülkelerinden , Rusya Ruble Bölgesi`ni 1993 Mayıs ayında terk eden ve kendi parası Somu uygulayan ilk Cumhuriyet oldu. Ülkenin politika oluşturucularının bazıları, başlangıçta para ve mal hareketleri üzerinde devlet hakimiyetini öne sürmüşlerse de, sonunda Somun sağlam paralar ile serbest olarak değiştirilmesini, serbest uluslararası ticaret rejimini ve açık kapı politikasını içeren bütün ekonomik faaliyetlerin tam serbestisi yönünde bir politikayı, Kırgızistan`ın ana politikası olarak açıkladı ve hükümet, bankacılık sektörünün düzenlenmesi konusunu hayata geçirmeye başladı.(ABAZOV, 2000:42) Kırgızistan`ın bankacılık sistemi; yeni teşebbüslere kredi sağlamak ve özel yatırımcılar ve hanehalklarına makul mevduat koşulları teklifleriyle ekonominin geçiş döneminde önemli bir rol oynamıştır. Bütçe içinde önemli bir maliyet oluşturmaya rağmen hükümet tarafından iki aşamalı bir finansal reform uygulamaya konulmuştur.1993-1994 yıllarında bankacılık otoriteleri asgari sermaye gerekliliğini yerine getirmeyen küçük ve rekabet gücü zayıf olan bankaları kapatma kararı almıştır. 1995-1997 döneminde bankacılık sisteminin denetimi arttırıldı. Bu da bir çok bankanın iflasına neden oldu. 1998 yılındaki Rusya krizi sadece Rusya ekonomisinin değil , aynı zamanda Kırgızistan da dahil olmak üzere Bağımsız Devletler topluluğu ekonomilerinin dengesini bozdu. Ruble bir kaç hafta içerisinde, 1 ABD doları karşısında 6 Ruble`den 16 Ruble`ye düştü. Özel bankalar müşterilerine ait tasarrufları ödeyemediler ve bazı bankalar iflas etti, yabancı özel yatırımcılar da yok oldu. (ABAZOV, 2000:48) 2001 yılında da birçok batık banka kapatıldıktan sonra bile bankacılık sektörü yatırımların finansmanında merkezi bir rol oynamaktan uzaktı.

TABLO 7: KIRGIZİSTAN`DA BANKACILIK SİSTEMİ(1995-1998)

	1995	1996	1997	1998
Banka sayısı	18	18	20	23
Devlet Bankalarının varlık(asset) payı (%)	69.7	5	9.8	0.0
Özel Sektöre Verilen Krediler(GSYİH`nin % si)	12.5	9	3.4	5.3
M2(GSYİH`nin % si)	17.2	14.2	13.7	14.6
M1/M2(%)	89.4	90.8	74	64.8
Merkez bankasının bankalara verdikleri krediler (gsyih`nin %si)	7.1	0.6	0.3	1.0

Kaynak: TENG, ZOLİ ve KLYTCHNIKOVA, ,2000: 6,9,10,12.

Kırgızistan`da 1992 yılında 15 olan banka sayısı, 1993 yılında 20`ye çıkmış; bu sayı 1995 yılında 18`e inmiş, 1998 yılında ise tekrar artarak 23 olmuştur. Özel sektöre verilen krediler 1995 yılında GSYİH`nin %69.7`si iken 1997 yılında bu oran çok büyük bir azalma göstererek % 9.8 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 8: KIRGIZİSTAN'DA BANKACILIK SİSTEMİ(1995-2000)

<i>M3(ABD Doları,2000)</i>	150
<i>M3/GSYİH(%)</i>	11.9-17.1
<i>Banka Kredileri (ABD Doları, 2000)</i>	58
<i>Banka Kredileri/GSYİH(%)</i>	4.5-13.6
<i>Mevduatlar(ABD Doları)</i>	67 milyon
<i>Fert Başına Düşen Mevduat Oranı (ABD Doları)</i>	14
<i>Aktifler (ABD Doları)</i>	93 milyon

Kaynak: SIEGELBOUM ve Diğerleri,s.17.

3- KAZAKİSTAN, KIRGIZİSTAN VE AZERBAYCAN'DA BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN PROBLEMLERİ

Bankacılık sisteminin ödeme hizmetleri ve tasarruf araçları gibi finansal hizmetleri sağlama başarısının ölçüsü mevduat çekme kapasitelerinin büyüklüğüdür. (DE NİCOLO, GEADAH ve ROZHKOVA, 2003:5) Bu üç ülkede bankacılık sektörünün en önemli problemlerinden biri düşük seviyedeki sermaye ve mevduat oranıdır. Bağımsızlıktan sonra yaşanan hiper-enflasyonun yanı sıra bankacılık sektöründe yaşanan krizler ve bazı bankaların kapatılması özel sektöre olan güveni zayıflattı. Bunun sonucunda genellikle döviz şeklinde ellerinde nakit tutanların sayısında ve yurt dışına çıkan nakit miktarında artış meydana geldi.

Hiper-enflasyon ortaya çıkınca, ulusal paraların kabul edilmesiyle beraber mücadele etmek üzere daraltıcı para politikası kullanıldı. Bu durum da bankalardan talep edilen kredi seviyesinde azalmaya neden oldu. Çoğu banka içerden ayarlanmış borçlanmalar, kasti kötü yönetim, zayıf denetim ve çıkar amaçlı verilen batık krediler nedeniyle başarısız olmuştur. (SIEGELBOUM,18-19,557,8) Bu ülkelerde zayıf kredi kültürü, şeffaf olmayan ödünç alıcılar, ödünç vermeye ilişkin finansal sözleşmelerin zayıflığı veya bu sözleşmelerin yerine getirilmesindeki yüksek maliyetler nedeniyle banka aracılığının seviyesi çok düşüktür. Örneğin Kırgızistan'da kar transferinde uygulanan faiz oranları yabancı yatırımcıların şikayetlerine neden olmaktadır.

Bankaların mevcut kaynakları yatırım kredisi olarak üretim sektörlerine kaydırılmamakta ve bu nedenle ekonomi, kalkınma yolunda gerekli dinamizm içine girememektedir. Özellikle bu konudaki en önemli eksiklik bu ülkelerde faaliyet gösteren bankaların aday girişimcilerin hazırladıkları verimli yatırım projelerini henüz değerlendirecek ilgili uzman birimlerine ve mali analist kadrolara sahip olamamalarıdır. Bankacılık sektörü oligopolistik bir yapıda olup, rekabet şartları yetersizdir ve çok önemli faktör olan kalifiye elemanda eksiklik yaşanmaktadır. (DEREKÖY, 1993:23) Bankaların çoğunda görülen kredi risk analizi tekniklerinin zayıf olması bankaların işletmelere daha fazla kredi verme konusunda tereddüte düşmelerine neden olmaktadır. Bu tereddütler ve mevduat sigortasının olmaması yukarıda da bahsedildiği gibi halkın finansal sisteme olan güvenini azaltmıştır. (The

Economist Intelligence Unit, Kazakhstan Country Profile 1997-1998:23-24)

Bu ülkelerdeki bankalar ellerinde olmayan bazı faktörler nedeniyle zor durumlara düşmüşlerdir. Reel sektördeki yapısal bozukluklar, bankaların daha fazla mevduat çekerek sermaye seviyelerini arttırıp yeniden yapılanma kabiliyetlerine zarar vermiştir. Bankaların üzerinde oluşan bu negatif etki her tipteki dış fonları hareket ettirme kabiliyetini kısıtlamış; bu da bankaların reel sektörü destekleyecek her türlü aracılık faaliyetine engel olmuştur. Tasarruf bankaları geniş şube sayılarına rağmen modern müşteri hacmine sahip değildirler. Bu durum onların gelirlerini de sınırlamıştır. (SIEGELBOUM ve Diğerleri s.39,56.

Bankacılık sektöründe gelişme kaydedilmesine rağmen her üç ülkede de çek ve senet ile ödeme yaygınlaşmamış ve bu nedenle bankalararası takas sistemi oluşmamıştır. Ülkelerde faaliyette bulunan bankaların şubeleri arasında bilgisayarlı(on-line) anında işlem yapma yeteneği çok düşüktür. Bu eksiklik, sistemin etkin çalışmasını ciddi bir biçimde etkilemektedir. Örneğin yüzölçümü 2. milyon kilometre olan Kazakistanın haritasına bakıldığında bu durumun önemi daha da iyi anlaşılacaktır. Nüfus, ülkenin güney doğusu ile kuzey doğusunda ve biraz da Hazar Denizi kıyısında yoğunlaşmış, buna karşılık orta ve güney kısımları önemli yerleşim merkezlerinden yoksun kalmıştır. Bunun nedeni bu bölgelerin, nüfusun yerleşmesini cazip kılacak unsurlar içermemesi, hatta çöl iklimine sahip olmasıdır. Oysa bu bölgelerde ülkenin mevcut ve potansiyel doğal kaynak alanları bulunmaktadır ve beklentiler doğrultusunda ülkenin ekonomik kalkınmasına büyük katkıda bulunacağı muhtemeldir. Buna karşılık bugünkü şube altyapısıyla bu gelişimi desteklemek pek mümkün gözükmemekte, şubeler arasındaki işlemlerde hızlı işlem gerçekleştirilmede sorunlar yaşanmaktadır. (BULUT, 1999:3)

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan ülkeler arasında yer alan Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan serbest piyasa ekonomisine geçiş için gerekli düzenlemeleri yaparken; serbest bankacılık sistemini gerçekleştirilmeden ve mali kurumları oluşturmadan sağlıklı bir geçiş yapamayacaklarının farkına varmışlardır. Bu amaçla bir takım yasal düzenlemelere gidilmiş, çağın gereklerine uygun merkez bankası ve ticari bankalar oluşturulmaya başlanırken, zayıf bankalar kapatılmış veya güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Sovyetlerin sektörel finans modeline çok yakın olan sektöre hakim olan büyük bankalar, gerek mevduat hizmetleri, gerekse kredi verme hizmetleri açısından piyasa potansiyellerini geliştirme yeteneğinden ve uzmanlığından mahrumdurlar. Bu ülkelerde bankacılık sistemini de içeren finans piyasalarının birkaç yıl içerisinde daha bağımsız ve faal finans piyasalarına dönüştürülmesi ve özellikle dış ticarete yönelik hizmetler başta olmak üzere yeni finans hizmetlerini de içerecek şekilde geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun başarılması için eğitimin arttırılması, yasal altyapının güçlendirilmesi, rekabetçi piyasa ekonomisinde faiz oranlarının yapısının değiştirilmesi ve halkın bankacılık sistemine güveninin arttırılması gerekmektedir. Bu güvenin sağlanması için bankalara kapsamlı bir yeniden yapılandırma stratejisinin uygulanması, Merkez Bankası tarafından basiretli bir denetimin yaygınlaştırılması ve sistemde kalıcı bir şeffaflığın sağlanması gerekmektedir.(The World Bank, 1993 Kyrgyzstan...,s.55) Bunların yanı sıra faiz oranı kontrolleri, yüksek sermaye rezerv gereklilikleri, vergi sistemindeki bozulmalar gibi bankacılık faaliyetlerini aksatan faktörler belirlenmeli ve bunların ortadan kaldırılması planlanmalıdır.Bu problemlere kısmen çözüm bulan yeniden yapılandırma programları yetersizdir.

Kapsamlı bir yeniden yapılandırma stratejisinin uygulanması Vergi Otoriteleri, Maliye Bakanlığı, Merkez Bankası gibi değişik hükümet kurumları arasında koordinasyonu gerektirir.

Yeniden yapılandırma programının sorumluluğunun bağımsız ve özerk bir Bankacılık Denetim Komitesi gibi uzmanlaşmış bir kuruluşa verilmesi, diğer hükümet kuruluşlarının kendi geleneksel sorumluluklarına odaklanmalarını sağlayacaktır.

Etkin bir banka denetimi için bağımsız ve özerk bir bankacılık denetim komitesinin kurulması ve bu komitenin amaçları ile sorumluluk ve yetkilerinin yasa ile açıkça tanımlanması gerekmektedir. Bu komite teknoloji, mali kaynak ve personel açısından yeterli kaynaklarla donatılmalı, bankaların yatırım yapma, kredi verme ve devam eden kredi ve yatırım portföylerine ilişkin banka politikalarını, uygulamalarını ve prosedürlerini değerlendirme yetkisi olmalıdır. Bu yetkilere ilaveten Komite'nin sermaye yeterliliği yükümlülüğünü yerine getiremez hale düşen ya da mevduat sahipleri için herhangi bir şekilde tehdit oluşturan bankaların olması durumunda tedbir alma yetkisi olmalıdır. (Core Principles for Effective Banking Supervision-Basel Core Principles-September 1997, [www. bis org/publ/bcbssc102.pdf](http://www.bis.org/publ/bcbssc102.pdf))

Bu ülkelerde güçlü bir finansal sistem için, bankaların faaliyette bulunduğu ortamın geliştirilmesi gereklidir. Bankaların sisteme giriş koşulları gevşektir ve bunun sonucunda yeterli sermayesi bulunmayan finansal kuruluşların sayısında artış olmuştur. Dolayısıyla bankaların giriş ve çıkışlarına ait kurallar oluşturulması, rekabet ve pazar disiplininin güçlendirilmesi gerekir. İflas prosedürü açık ve iflas durumunda bu prosedürlerin uygulanması mecburi olmalıdır. Tasfiye edilen bankaların kalan varlıklarının kredi verenler arasında eşit bir şekilde paylaşılması için yasal prosedürler oluşturulmalıdır.

Yeniden yapılandırma programının maliyetinin nasıl finanse edileceği, bankacılık sisteminin kayıpları otoriteler tarafından açıklanmalı bir başka deyişle şeffaf olunmalıdır. Karlı olabilecek batık bankaların yeniden sermayelendirilmesi için gerekli kaynaklar özel kaynaklardan sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

ABAZOV, R. (Sonbahar-Kış 2000) “Ekonomik Geçiş ve Küresel Baskılar:Kırgızistan Örneği”, Avrasya Etüdüleri Dergisi, Sayı:18.

Bankacılar Dergisi, (2002), “Türkiye Ekonomisi ev Türk Bankacılık Sistemi” TBB'nin Değerlendirme ve Önerileri, Sayı:43

BULUT, O. K., (Ağustos-Eylül 1999), “Orta Asya'nın Gelişen Yüzü:Kazak Bankacılığı”, Aktive Bankacılık ve Finans Dergisi, Sayı:8.

Core Principles for Effective Banking Supervision-Basel Core Principles-September 1997, [www. bis org/publ/bcbssc102.pdf](http://www.bis.org/publ/bcbssc102.pdf) den alınmıştır.

DE NİCOLO, G., GEADAH, S. ve ROZHKOVA, D. (October 2003), “Financial Development in the CIS -7 Countries: Bridging the Great Divide”, IMF Working Paper, No:205.

DEREKÖY , A. H. (1999), Kazakistan'da Bankacılık ve Ekonomik Gelişmeler, T.C Almatı Büyükelçiliği Yayını,

ERSUN, C., PALACIOĞLU, T.(1997), Azerbaycan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri, İTO yayını, Yayın No:1997-34.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 6 Mayıs – 2005

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

IMF, (April 1993), Economic Reviews, Azerbaijan.

IMF,(May 2003), Republic of Kazakhstan:Selected Issues and Statistical Appendix, IMF Country report No:03/211.

KESKİN, E., ALPARSLAN, M. ve İNAN, E.,(2004), Türk Bankacılık Sistemi, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, 5-9 Mayıs 2004 tarihli İzmir İktisat Kongresi için hazırlanan Türk Finans Sektörü raporu Eki.

SAYILGAN, Ş. (Eylül 2003) “ Bankacılık Sisteminin Güncel Sorunları ve Çözüm Önerileri” İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Yıl:18, Sayı:210.

SERİN, V, ULUDAĞ, İ. (1990), SSCB’deki Turk Cumhuriyetlerinin Sosyo Ekonomik Analizleri ve Turkiye ile İlişkileri, İstanbul: ITO yayinlari, Yayin No: 1990-22.

SİEGELBOUM, P. J. ve Diğerleri, Structural Adjustment in the Transition Case Study from Albania, Azerbaijan, Kyrgyzstan Republic and Moldova, World Bank Discussion Paper No:429.

TENG, H., Zoli, E. ve KLYTCHNİKOVA, I., (2000), Banking Crises in Transition Economies, The World Bank Policy Research Working Paper, No:2484.

The Economist Intelligence Unit, Kazakhstan Country Profile 1997-1998. The Economist Intelligence Unit, Azerbaijan country Report 1997-1998.

The Economist Intelligence Unit, (2002), Kazakhstan Country Profile. The Economist Intelligence Unit, (2003), Azerbaijan Country Profile.

The World Bank, (1993), Kyrgyzstan:The Trabsition to a Market Economy, World Bank Country Study.

The World Bank, (1993), Azerbaijan From Crisis to Sustained Growth.

ULUDAĞ, İ., MEMEDOV, Z., (Ağustos 1998) “Azerbaycan Bankacılık sistemi ve Sorunları”, Finans Dünyası Dergisi.